

## A könyvtáros Kelemen Elemér

*Kelemen Elemér (1937–2022) fő kutatási területe a 19. és 20. századi magyar oktatáspolitikai volt. De a tudományos pályájának meghatározó részében foglalkozott az iskolai könyvtárak ügyével, a könyvtári ismeretek oktatásával a köz- és a felsőoktatásban. Az 1960-as évektől egészen az 1990-es évekig jelentek meg ilyen témájú tanulmányai. Az 1980-as évek közepén a közreműködésével született meg az iskolai könyvtárak fejlesztéséről szóló miniszteri útmutató. Az oktatásügy könyvtárainak szakmai koordinátorával, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeummal még pályakezdő pedagógusként lépett kapcsolatba, majd az 1990-es években az intézmény főigazgatója lett.*

**A** nemrég elhunyt Kelemen Elemér (1937–2022) munkásságának meghatározó részét a neveléstörténethez, oktatáspolitikához és a pedagógusképzéshez kapcsolódó tudományos eredmények alkotják. Tölgyesi József Kelemen műveiről készített bibliográfiája (Tölgyesi, 2007) tanúsága szerint is a közleményeinek túlnyomó többsége ezekhez a tudományterületekhez tartozik. Munkái közül azonban jelentős számú foglalkozik a könyvtári ismeretek átadásával, a könyvtárhasználattal és az iskolai könyvtárakkal. Jóllehet az iskolai könyvtárak hazai fejlődése az 1960-as évektől az 1990-es évek elejéig messze elmaradt a várttól és a lehetőségektől is, de az iskolai gyűjteményeket felemelni szándékozók és a fejlesztési munkák résztvevői a végeredménytől függetlenül keményen és lelkiismeretesen dolgoztak. Kelemen Elemér példája jól mutatja, hogy a tudományos teljesítményt nem szabad pusztán a siker, az elismertség alapján megítélni. Az ő életművének szerves részét képezik az iskolai könyvtárak ügyéhez kapcsolódó művei is, de legmaradandóbbat a 19. és a 20. század magyar neveléstörténetének kutatásában alkotott. Célunk, hogy ráirányítsuk a figyelmet Kelemen Elemér iskolai könyvtári tevékenységére és az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumhoz (OPKM) fűződő kapcsolatára. A korszak könyvtártudományának és könyvtárpolitikájának az iskolai könyvtárakról alkotott felfogásával csak a témánk szempontjából indokolt mértékben foglalkozunk. Az iskolai könyvtárak hazai történetét, valamint az OPKM történetét annyiban tárgyaljuk, amennyiben azt Kelemen Elemér munkásságának bemutatása megköveteli.

### Könyvtárossá válás

Az iskolai könyvtári munkával, az iskolai könyvtárak ügyével Kelemen már pályakezdőként megismerkedhetett. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) befejezése után, 1959-ben a dombóvári Apáczai Csere János Leánygimnáziumban helyezkedett el magyar-történelem szakos tanárként. A gimnáziumban azt a feladatot kapta, hogy tegye rendbe az ifjúsági könyvtárat. A munka elvégzéséhez önképzéssel elsajátította a

könyvtári tevékenység elméletét és gyakorlatát, s alaposan tájékozódott a szakajtóban az iskolai könyvtárakat érintő kérdésekről. Az Országos Pedagógiai Könyvtár (OPK) irányításával már folyt az iskolai könyvtárak fejlesztési terveinek kidolgozása és az iskolai gyűjtemények hálózattá szervezése. A szakmai munkát pedig az OPK 1958-ban indult *Iskolai Könyvtárosok Tájékoztatója*, majd a *Könyv és Nevelés* című folyóiratok támogatták. Kelemen Elemér a tantestület legfiatalabb tagjaként kapta meg a feladatot, amelyet nemcsak a rá jellemző körültekintéssel teljesített, hanem közben az iskolai könyvtárak ügyét alaposan ismerő szakemberré is képezte magát (Kelemen, 2007. 22.).

Az elvégzett munkájának és a megszerzett tudásának elismerését jelentette, hogy a kaposvári Tanítóképző Intézet igazgatóhelyettese, Rózsa András rábízta az intézet „szétzilálódott” könyvtárának rendezését. Az oktatásba is hamarosan bekapcsolódhatott, a hallgatóknak szakirodalmi és könyvtárhasználati ismereteket tanított (ELTE, 2022). A könyvtárosi pályájának következő szintjét a tudományos munka jelentette. Az 1960-as évek végétől a tanítóképzők diákjainak könyvtári ismereteiről értekezett, majd a kutatását kiterjesztette az alsó tagozatosok olvasóvá és könyvtárhasználóvá nevelésének témájára. A kisiskolások körében végezett kutatásokban számíthatott felesége, Peres Sarolta közreműködésére, amit a közös publikációk is bizonyítanak. Az ifjú szakember a kiváló közleményei, a továbbképzéseken és tanácskozásokon elhangzott előadásai alapján meghívást kapott, hogy legyen a *Könyv és Nevelés* szerkesztőségi tagja. Az OPK-val fenntartott szakmai kapcsolata ezután egyre szorosabbá vált (Kelemen, 2007. 22.).

Amikor 1969-ben felkérést kapott a Somogy megyei Pedagógus-továbbképző Kabinet vezetésére, az iskolai könyvtárak „működőképessé” tételét, a könyvtárhasználati ismeretek tanításának tartalmi és módszertani megújítását is céljának tekintette. A sokrétű tevékenység középpontjában a pedagógusoknak és az iskolai könyvtárosoknak szervezett képzések álltak, de rendeztek szakmai tanácskozásokat, és az iskolai könyvtári munkát szaktanácsadás is segítette. A Kabinet működésének eredményességét nagyban támogatta, hogy Kelemen Elemér jó kapcsolatokat épített ki a szakmai testületekkel és intézményekkel. A szoros együttműködés eredményeként például *A könyv és a könyvtár szerepe az oktató-nevelő munkában* című tanulmánykötetet Kisfaludi Sándorral – az OPKM nagy elismertségnek örvendő, vezető munkatársával – közösen szerkesztették meg (Kelemen, 2007. 22.). Érdekes adalék, hogy az OPK-val való kapcsolata hogyan befolyásolta Kelemen neveléstörténeti kutatásait. A helytörténeti és iskolatörténeti kutatások gazdái túlnyomórészt a pedagógusok és a könyvtárosok voltak. A Kabinet vezetőjeként nemcsak támogatta az ilyen irányú kutatásokat, hanem maga is folytatott ilyet. Az OPK kezdeményezte a neveléstörténet tárgyi emlékei és a régi taneszközök országos gyűjtését, aminek az eredményeként később létre is jött az intézmény múzeumi részlege (vö. OPKM). Kelemen Elemér bekapcsolódott a kutatásokba, és érdeklődése fő területévé egyre inkább a neveléstörténet vált.

### Az Országos Pedagógiai Könyvtár és az iskolai könyvtárak

A könyvtár elődintézményét Klebelsberg Kuno (1875–1932) miniszter szüntette meg, s a gyűjteményt szétosztotta az egyetemek és a tudományos intézetek könyvtárai között. V. Waldapfel Eszter (1906–1968) történész, könyvtáros szervezte újjá, aki nemcsak elméleti szakember volt, hanem alaposan ismerte a könyvtári tevékenység valamennyi területét, hiszen 1933-tól az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központban, 1934-től a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárában dolgozott, majd 1952-től a már önálló könyvtár főigazgató-helyettese lett (Sinkovics, 1968; Markó, 2007; Kelemen, 2003). A negatív személyiségjegyeire és a kommunista hatalmi rendszer kiépítésében való szerepére csak utalhatunk, ahogy a hazai könyvtárügy

fejlesztésében és a könyvtártudományi képzés megindításában szerzett elvitathatatlan érdemeire is. Kelemen (2003. 12.) így értékeli az OPK újbóli létrehívását: „[...] szeretnék fejet hajtani az intézményt újjáteremtő elődünk, Waldapfel Eszter és egykori munkatársai emléke előtt, akik a végső pusztulástól mentették meg ezt a hányatott sorsú országos közgyűteményt.”

Waldapfel az OPK vezetőjeként azt a célt tűzte ki, hogy valamennyi iskolát modern könyvtárral lássanak el, az iskolai könyvtárakat hálózattá szervezzék, a pedagógusképzés és a neveléstudományi kutatóintézetek gyűjteményei között együttműködést alakítsanak ki. Az iskolai könyvtárak igen rossz állapotban voltak, részben a háborús pusztítás, de leginkább a könyvtárak anyagának 1945-től folyó átválogatása és zúzdába küldése miatt. A fasiszta és szovjetellenes kiadványok kitiltásával indult a könyvek, kéziratok megsemmisítése, melynek mértéke 1945 és 1946 folyamán elérte az 1 millió kötetet és a 800q folyóiratot (Pogány, 2016. 17.). A demokráciaellenes és nacionalista művek iskolai könyvtárakból való eltávolítására külön jogszabályok is vonatkoztak, melyek előírták az állomány átselejtezését (Sipos, 2007). A nemzetközi felháborodás és a túlkapasok láttán a kommunista vezetés leállította a tömeges kivonást, amely akkorra már pótolhatatlan veszteséget okozott a magyar kultúrának. A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy a folyamat a Kádár-rendszer alatt sem állt le teljesen, hiszen az antikváriumokban szabadon forgalmazható volt minden 1945 előtti kiadvány. Az eladásra kínált művek esetén nem kellett tekintettel lenni arra, ha a könyvön ott volt egy akkor is működő iskola tulajdoni bélyegzője. A korban az iskolai könyvtárak fő feladata leginkább a tankönyvellátás és a kötelező olvasmányok biztosításán túl az olvasóvá nevelés maradt.

1958-tól az iskolai könyvtárak fejlesztésének központja az OPK lett. Az országos szakkönyvtár kezdeményezte az iskolai gyűjtemények rendezését, a tanári és ifjúsági rész egyesítését és szabadpolcos könyvtárak kialakítását, új médiumok (pl. rádió, hang-lemezjátszó) beszerzését és az iskolai könyvtáros pedagógiai munkájának megújítását. Waldapfel Eszter a feladatok elvégzéséhez igyekezett jó szakembergárdát toborozni, és megnyerni az ügynek a vidéki értelmiséget az „Aki nincs ellenünk, az velünk van.” elv szerint. Jó szeme volt a szellemi kiválóság megítéléséhez, így kerülhetett a szolnoki Verseghy Ferenc Könyvtár éléről a korábban már említett Kisfaludi Sándor az OPK-hoz, majd az ő révén csatlakozhatott a munkához Kelemen Elemér. Kisfaludi nagy tekintélyű tanár volt, aki nemcsak a megyei könyvtár megteremtésében jeleskedett, hanem óriási veszélyt vállalva, a szolnoki papírgyárból, a bezúzásra váró könyvek és kéziratok közül mentette, amit lehetett (Bálint, 2002. 57.). Kelemen pedig részt vett az ELTE-n az 1956-os forradalmi bizottságban (Borsodi, 2018. 175.).

Az általános iskolák esetében, ha rendelkezett is az intézmény ifjúsági gyűjteménnyel, az többnyire zárt könyvtár volt, tehát ablakon keresztül kellett leadni a kéréseket, s a hét egy-két napján néhány órán át lehetett látogatni (Suppné, 2019). Még a nagy múltú gimnáziumok megmaradt gyűjteményeit sem igazán használták, hiszen már nem volt elvárás a tanárokkal szemben a szakmai, sőt, tudományos publikáció készítése, a tananyagtól való „eltérés”, a „régí” könyvek bemutatása viszont veszélyes lehetett. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a kultúrpolitika a közművelődési könyvtárakon belül gyermekrészleg kialakítását kezdeményezte, majd megindult a gyermekkönyvtárak kiépítése (Rácz, 1959). Kelemen Elemér elsődlegesnek az oktatás könyvtári háttérének biztosítását tekintette – *Könyvtárat minden iskolának!* (Kelemen 1969b) –, s álláspontja szerint a könyvtár használatát már az alsó tagozatos korban el kell kezdeni (Kelemen, 1967). A pedagógusok képzésében és továbbképzésében is kulcsszerepe van a könyvtárnak (Kelemen, 1969a), és az önképzéshez is nélkülözhetetlen (Kelemen, 1978).

Az iskolai könyvtárak ügye nehezen haladt, bár mindig voltak részeredmények. Például 1971-ben a művelődési miniszter irányelveket adott ki a „18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátásának javítására”, amely kimondta a korszerű iskolai könyvtárak

szükségességét (Kelemen, 1999). Kisfaludi Sándor és munkatársai – Károlyi Ágnes, Szepesi Hajnal – az 1970-es években elérték, hogy az iskolai könyvtárak megyei szakfelügyelője már csak az lehetett, aki elvégezte az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtártudományi képzését (Ugrin, 2000). Katsányi Sándor és Könyves Tóth Lilla tollából megszületett a könyvtári oktatást segítő mű (Katsányi és Könyves, 1973). Kisfaludi (1976) a soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium könyvtárában őrzött, 1518-ban megjelent Erasmus-mű – *Institutio principis Christiani* – bemutatásával hívta föl a figyelmet az iskolák gyűjteményében még föllelhető szellemi kincsekre és megóvásuk fontosságára. Az 1970-es évek második felében kiadott tantervek már tartalmazták a könyv- és könyvtárhasználati ismereteket is (Kelemen, 1999). Sok lelkes pedagógus alakított ki példaszerű iskolai gyűjteményt, tartott a könyvtárhasználatról, a szakirodalomban való tájékozódásról órát, próbálta fölleveníteni az olvasó- és önképzőköröket, vagy új olvasómozgalmat szervezett, sőt, a kiskönyvtárosok képzésével is megpróbálkoztak. A fölpezsdülő könyvtári élet azonban jórészt egy-egy pedagógus személyéhez kötődött, és hamar semmivé lett, ha az áldozatos munkának nem volt folytatója. A számos kiemelkedő eredmény ellenére nem sikerült az iskolai könyvtárak átfogó korszerűsítése, és a közoktatásban sem szervesült a könyvtárhasználat oktatása. Kelemen (1999) szerint a korszak jellemzője a „[...] kényszerű és ellentmondásos modernizációs folyamat: a sajátos, keleti módon végrehajtott nyugati típusú változások” voltak.

---

*Az iskolai könyvtárak ügye nehezen haladt, bár mindig voltak részeredmények. Például 1971-ben a művelődési miniszter irányelveket adott ki a „18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátásának javítására”, amely kimondta a korszerű iskolai könyvtárak szükségességét (Kelemen, 1999). Kisfaludi Sándor és munkatársai – Károlyi Ágnes, Szepesi Hajnal – az 1970-es években elérték, hogy az iskolai könyvtárak megyei szakfelügyelője már csak az lehetett, aki elvégezte az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtártudományi képzését (Ugrin, 2000). Katsányi Sándor és Könyves Tóth Lilla tollából megszületett a könyvtári oktatást segítő mű (Katsányi és Könyves, 1973).*

---

### Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum vezetője

A könyvtári területen végzett tevékenysége és különösen a kapcsolódó kutatások nagy elismertséget hoztak Kelemen Elemér számára, a tudományos munkássága azonban a neveléstörténet területén bontakozott ki igazán. 1970-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett, 1981-ben pedig a történettudomány (művelődéstörténet) kandidátusa lett. 1981-ben Balázs Mihály, az OPKM főigazgatója már a történész Kelemen Elemért hívta meg az intézmény múzeumi osztályának vezetésére. A főiskolának időre volt szükséges, hogy a kandidátusi fokozattal rendelkező tanárának távozását megfelelően rendezze, és a Budapestre költözés is elhúzódott, ezért csak 1983-ban lett az OPKM munkatársa. Mintegy fél évet töltött az intézménynél, mert 1984-től már a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Alapfokú Nevelési Főosztályának vezetőjeként dolgozott 1989-ig, majd 1990-ig a közoktatási miniszterhelyettes feladatait látta el (Kelemen, 2003).

A minisztériumban eltöltött évek alatt sem lazult az OPKM-mel fenntartott kapcsolata. Talán a legkiemelkedőbb közös munka az *Útmutató az iskolai könyvtárak fejlesztéséről* (203/1986 MM – *Művelődési Közlöny*, 1987, 30. évf. 24. sz.) kiadása, amelynek előkészítése az OPKM-ben folyt. Ahogy láttuk, az évtizedes fáradozás és a sok-sok erőfeszítés ellenére az iskolai könyvtárak megfelelő felszerelése és a nevelő és oktató munkába való bevonásuk az 1980-as évek elejéig nem volt sikeres. A nyugati országokban az iskolai könyvtárak fejlesztése követte a társadalmi igényeket, például az 1960-as és '70-es években a tömegmédiák robbanásszerű terjedésére a média- és forrásközpontok kialakítása volt a válasz, az 1980-as években a számítógépek megjelentek az oktatásban és a könyvtárakban, s az információtechnológiához és a tartalom megítéléséhez kötődő kompetenciák önálló műveltségterületbe rendeződtek, ami megkövetelte a tanár könyvtárosok képzésének megindítását (Hannesdóttir, 1986). Az 1986-os útmutató is megpróbálta követni a nyugati mintákat, leginkább a nemzetközi könyvtárosszervezet – International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) – iskolai könyvtárakról kiadott állásfoglalásait és a brit könyvtári és iskolai tanács 1981-es ajánlásait (Marland, 1981). Reflektált az iskolai könyvtárak rendszerben működésére, a gyűjteményük összetételére, a tanulás és az önálló ismeretszerzés támogatására, a könyvtárhasználati ismeretek oktatására, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Kimondta, hogy a könyvtárostánárnak pedagógiai és könyvtáros végzettséggel is rendelkeznie kell, és hogy az iskola nevelőtestületének tagja. De voltak árulkodó hiányosságok is, például a brit ajánlásnak lényegi része, hogy a középiskolások a könyvtárban sajátítsák el a tömegmédiák és információforrások tartalmának kritikai elemzését. Ilyen oktatási tartalom természetesen nem kerülhetett bele a magyar normatív dokumentumokba. Kelemen Elemér az 1986-os útmutatót – önkritikusan – a magyar iskolai könyvtárak legszebb utópiájának nevezete, mert nem lehetett átültetni a gyakorlatba „anyagi, szemléletbeli és társadalmi-politikai feltételek részleges vagy teljes hiánya” miatt (Kelemen, 2003).

Amikor 1990-ben az OPKM élére került – levonva a következtetéseket az iskolai könyvtárak tényleges fejlesztési lehetőségeinek és az útmutatók, módszertanok elvárásainak különbözőségéből –, tisztázni kívánta, mi várható el az intézménytől. Keményen és egyértelműen fogalmazott: „[...] az OPKM nem tudja és nem is akarja vállalni azt a szerepet, amelyet a centralizált bürokratikus tanügyigazgatási és könyvtárirányítási szervezet és gyakorlat kijelölt számára – már-már a mindenhatóság látszatával felruházva, ám valójában eszköztelenül hagyva – mindazon kérdésekben, melyek az iskolához és a könyvhöz, az iskolához és a könyvtárhoz kötődtek.” (Kelemen, 1992. 74.). Az OPKM nem az iskolai könyvtárak felügyeleti hatósága, a főigazgatója pedig nem „minden magyar iskolai könyvtár főigazgatója”, és az iskolák gyűjteményének gyarapításáról éppen úgy nem tud gondoskodni, ahogy a működésük anyagi forrásait sem biztosíthatja. Az OPKM nem jogalkotó – szerepzavar volt az „irányelvek” formájában megkísérelt szabályozás, mert a végrehajtáshoz nem állt rendelkezésére sem eszköz, sem pénzügyi forrás (Kelemen 1992. 75.). Az iskolai könyvtárosok képzése és továbbképzése sem feladata a tudományos könyvtárnak, ezt a képzőintézmények végzik. Ahogy a szakmai és munkaügyi érdekképviselőt sem tudja ellátni, erre a szakmai szervezetek és a szakszervezetek hivatottak. (Bár az OPKM rendezvényei sokszor váltak ilyen tartalmú megszólalások fórumává, pótolva, kiegészítve az érdekképviselőt.) Ugyanakkor leszögezi, hogy a közoktatásügy egészét és benne az iskolák működését érintő „[...] újraszabályozási folyamatban, természetesen, megkülönböztetett felelősségünk figyelni rá és szakmai javaslatokkal is segíteni azt, hogy a könyv és könyvtár mint a hagyományos és modern ismerethordozók tára és a korszerű pedagógiai tevékenység nélkülözhetetlen műhelye megtalálja végre méltó helyét az eszközeitől megfosztott vagy az azokról olykor önként lemondó, öncsonkító iskolában.” (Kelemen, 1992. 75.).

Felfogása szerint az OPKM-nek olyan országos szakkönyvtárnak kell lennie, „[...] mely szerves része a nagy nemzetközi társadalomtudományi-pedagógiai dokumentációs-információs rendszereknek, amely folyamatosan gyarapodó, korszerű könyv- és folyóirat-állománnyal naprakész tájékozottsággal és tájékoztatással áll az olvasói elé, és képes a mainál is differenciáltabb igények kielégítésére. Olyan könyvtár, mely a hazai pedagógusképző felsőoktatás és a kutató-fejlesztő intézmények, műhelyek tudományági (diszciplináris) könyvtári központjaként közvetlenül, de egy fokozatosan kiépülő országos rendszer révén közvetve is minden szakmabeli érdeklődő számára elérhető.” (Kelemen, 1992. 76.)

A kiépülőben lévő országos rendszer az Országos Pedagógiai Információs Rendszer (OPIR) volt, amelynek terveit 1985-ben fogadta el az ágazati irányítás. A pedagógiai információkat – úgymint a hazai és külföldi kutatás anyagai, a magyar neveléstudomány bibliográfiája – számítógépes rendszer révén osztotta volna el kutató- és képzőintézetek között. Ez utóbbiba a közoktatási intézmények és könyvtáraik is beletartoztak, ezért az elérés számukra is biztosított volt. A szakirodalommal és információval való ellátáson túl modellkísérlet is volt a rendszer egy nem hierarchikus szerveződésű intézményi együttműködés és az azt kiszolgáló számítógépes hálózat működéséhez. Az OPIR kiépítése, az OPKM informatikai fejlesztése és a bibliográfiai adatbázis kialakítása az 1980-as évek közepétől Horváth Tibor főigazgató-helyettes vezetésével folyt (Csík, 2019). Kelemen a helyettesével kialakított munkamegosztás alapján a pedagógiai múzeum megvalósítását és a hozzá kapcsolódó neveléstörténeti forrásfeltáró és -kiadó tevékenységet irányította, míg Horváth a könyvtári fejlesztéseket (Kelemen, 2003. 15.).

A neveléstörténeti kutatásokhoz kapcsolódó események közül kiemelendő, hogy 1990 végén megalakult az „1000 éves a magyarországi iskola” Alapítvány olyan neves résztvevőkkel, mint Glatz Ferenc (történész, az MTA Történettudományi Intézet igazgatója), Horváth Tibor (könyvtártudományi szakember, az OPKM főigazgató-helyettese), Kardos József (történész, az ELTE rektorhelyettese), Kelemen Elemér (művelődéstörténész, az OPKM főigazgatója), Mészáros István (neveléstörténész, az ELTE professor emeritusa), Villangó István (az MM Közgyűjteményi Főosztály vezetője). A hivatalosan 1991-től működő Alapítvány a pannonhalmi kolostori iskola létrehozása óta eltelt ezer év tárgyi emlékeinek és írott forrásainak a feltárását és közzétételét, valamint egy állandó iskolatörténeti kiállítás megteremtését tűzte ki céljául. A támogatói közé tartozott Benda Kálmán akadémikus és Kosáry Domokos, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Az Alapítvány révén indult el többek között a múzeumi gyűjtemény neveléstörténeti tárgyú képanyagának informatikai feldolgozása, az iskolai értesítők számítógépes leírása, neveléstörténeti bibliográfia készítése, „és valósult meg a múzeumi részleg több időszakos – budapesti és vidéki – kiállítása”. Az állandó iskolatörténeti kiállítás forgatókönyvét Mészáros István és Kardos József készítette el. A kiadói tevékenység megújítását minisztériumi és pályázati források segítették, valamint Balogh László és Jáki László tudós szakértelme és munkája. Így jelenhetett meg *A magyar neveléstörténet forrásai*, *a Magyar pedagógusok*, *A magyar neveléstörténet klasszikusai*, *A magyar pedagógiai gondolkodás klasszikusai* sorozatban számos alkotás, közöttük nagy gondolkodóink elfeledett vagy feledésre ítélt műve (Kelemen, 1997, 2003. 15–16.).

Kelemen Elemér az OPKM vezetőjeként is sokat foglalkozott a pedagógusképzés problémáival. Számos tanulmányban, konferencia-előadáson szolt a képzés szakirodalmi ellátásáról, az OPIR kiépülésének fontosságáról. Csak azt a pedagógusképzést tartotta elfogadhatónak, amelyből olyan szakemberek kerülnek ki, akik képesek az önálló tájékozódásra, tudják használni a szakirodalmat és eligazodnak a könyvtárban. Az 1991-ben leírt gondolatai – sok tekintetben – ma is érvényesek: „A magyar pedagógusképzés azonban nem értelmiségi képzés, és ugyancsak bőségesen hagy kívánnivalókat szakmai vonatkozásban, elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt. Mind közül egyet emelek

ki témánkra utalva: az önálló tájékozódás és ismeretszerzés készségének és képességének és az ehhez kapcsolódó szakirodalmi, könyvtárhasználati ismereteknek a szándékos és tendenciózus visszaszorítását az egyetemi-főiskolai (vagy főiskolaivá kinevezett) tanár- és tanítóképzés rendszerében. Mi ez, ha nem (szellemi) segéd munkások, betanított munkások képzése?” (Kelemen, 1991. 58.)

Az 1992 és 1995 közötti évek az intenzív kutatómunka időszaka, aminek eredményeként számos tanulmány született. A 19. és 20. századi oktatáspolitikai történetéről ekkor írt közleményei tudományos munkássága jelentős részét alkotják. Amikor 1995-ben Kelemen Elemér a Budapesti Tanítóképző Főiskola főigazgatója lett, nem szakadt meg kapcsolata az OPKM-mel. Az intézmény elhelyezésével kapcsolatban sokféle megoldás fölmerült a vezetése idején, de nem sikerült elintézni az ügyet. Már nem volt az intézmény munkatársa, amikor „társadalmi pozíciója” révén segített megszerezni a Könyves Kálmán körüli gimnáziumépületet (Kelemen, 2003. 16.). Költségvetési gondok miatt az OPKM szüneteltetni volt kénytelen a nagy múltra visszatekintő orgánumát, a Könyv és Nevelést. Ideiglenes megoldásként 1992-ben a minisztériummal és más intézményekkel, szervezetekkel együtt megalapította a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* című lapot. Amikor 1999-ben sikerült a *Könyv és Nevelést* újraindítani, Kelemen Elemér örömmel vállalta a folyóirat szerkesztőbizottsági tagságát, és haláláig, több mint húsz évig támogatta a lap megjelenését.

### Facit

Az 1960-as évektől az 1990-es évekig tartó időszak fejlődésének fő irányát az határozta meg, hogy az iskolai könyvtárak egyre inkább szerves részévé váltak a tanulási folyamatnak. Az angolszász országok könyvtárai már nemcsak a legkülönbözőbb médiumokkal ismertetik meg a diákokat, hanem túllépve saját gyűjteményükön információs kapuvá váltak. Az iskolai könyvtáros pedig szaktanár lett, akinek meghatározó szerepe van többek között az információkereséshez kapcsolódó kompetenciák átadásában, valamint a vizsgálaton és a kritikai gondolkodáson alapuló, önálló tanulás elsajátításában. A nevelő-oktató munka sem nélkülözheti a megfelelő információs háttérrel, ahogy a pedagógusok szakmai ismereteinek megújításhoz is szükséges a szakirodalmi ellátás biztosítása. Ezt szolgálta volna hazánkban az országos szakkönyvtár, a kutatóintézetek és az oktatási intézmények közös, számítógépes rendszere.

Kelemen Elemér életművének jelentős részét alkotják az iskolai könyvtárakkal, a nevelő-oktató munka szakirodalommal és információval való ellátásával, valamint a tájékozódással és könyvtárhasználattal kapcsolatos ismeretek átadásáról szóló munkái. Jól látható, hogy a műveiben megfogalmazott alap gondolatok mennyire időtállóak, és a megjelölt célok ma is érvényesek. Az eszmék megvalósítására hivatott fejlesztések kidolgozásával és végrehajtásával – mind az iskolai könyvtárak, mind az országos szakkönyvtár ügyében – adós az elmúlt emberöltő.

**Csík Tibor**

*Eötvös Loránd Tudományegyetem  
BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet*

## Irodalom

- Bálint, E. (2002, szerk.). *A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Verseghy Ferenc Könyvtár emlékkönyve. 1952–2002*. Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár. <http://vfek.vfmk.hu/00000168/files/00000168.pdf>
- Borsodi, Cs. (2018). Forradalmi bizottságok, munkástanács az ELTE-n. In Draskóczy, I., Varga, J. & Zsidi, V. (szerk.), *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére*. Magyar Levéltárosok Egyesülete. 165–178. [http://real.mtak.hu/90363/1/BorsodiCS\\_SZL\\_Emlékkönyv.pdf](http://real.mtak.hu/90363/1/BorsodiCS_SZL_Emlékkönyv.pdf)
- Csik, T. (2019). A neveléstudomány és oktatásügy magyar szakirodalmi adatbázisa. *Könyvtári Figyelő*, 29[65](4), 545–557. [http://www.epa.uz.ua/00100/00143/00358/pdf/EPA00143\\_konyvtari\\_figyelo\\_2019\\_04.pdf](http://www.epa.uz.ua/00100/00143/00358/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2019_04.pdf)
- ELTE TÓK (2022). *Dr. Kelemen Elemér*. ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, <https://www.tok.elte.hu/content/dr-kelemen-elemer.t.5643>
- Hannesdóttir, S. K. (1986, szerk.). *Guidelines for the education and training of school librarians*. IFLA Headquarters.
- Katsányi, S. & Könyves-Tóth, L. (1973). *Fölfedezem a könyvtárat*. Népművelési Propaganda Iroda.
- Kelemen, E. (1967). Könyvtár alsó tagozaton. Beszámoló a Kaposvári Tanítóképző Intézet gyakorlóiskolai könyvtárának három évéről. *Könyv és Nevelés*, 9(6), 10–18.
- Kelemen, E. (1969a). A könyvtár szerepe a képzésben. In Mező, L. & Bellyei, L. (szerk.), *A Kaposvári Tanítóképző Intézet jubileumi évkönyve 1959–1969*. Kaposvári Tanítóképző Intézet. 42–44.
- Kelemen, E. (1969b). Könyvtárat minden iskolának! *Élet és Irodalom*, 13(47), 5.
- Kelemen, E. (1997). Ezeréves a magyar iskola. Beszámoló az iskolatörténeti évforduló rendezvényeiről, eseményeiről. *Új Pedagógiai Szemle*, 47(3), 81–93. <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00003/1997-03-ta-Kelemen-Ezereves.html> Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Kelemen, E. (1999). Könyvtárnoktól a könyvtáros-tanárig – Pályakép történeti megközelítésben. *Könyv és Nevelés*, 1(2). <https://epa.oszk.hu/01200/01245/00002/cikk14.html> Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Kelemen, E. (1992). Az OPKM és az iskolai könyvtárak. *Könyvtáros*, 42(2), 74–77.
- Kelemen, E. (1978). A pedagógusok önképzésének és továbbképzésének könyvtári bázisa. *Könyv és Nevelés*, 20(2), 70–75.
- Kelemen, E. (1991). Pedagógiai kultúra, könyvtár. *Módszertani Közlemények*, 31(2), 57–60. [http://acta.bibl.u-szeged.hu/39602/1/modszertani\\_031\\_002.pdf](http://acta.bibl.u-szeged.hu/39602/1/modszertani_031_002.pdf) Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Kelemen, E. (2003). Találkozásaim az OPKM-mel. In Balázs, M. (szerk.), *Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum évkönyve*. OPKM. 12–16.
- Kelemen, E. (2007). Találkozásaim az OPKM-mel. *Könyv és Nevelés*, 9(1), 22–23. <https://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=776> Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Kisfaludi, S. (1976). Muzeális értékek az iskolai könyvtárakban. *Könyvtáros*, 26(5), 263–266. [https://epa.oszk.hu/03900/03971/00195/pdf/EPA03971\\_konyvtaros\\_1976\\_05\\_263-266.pdf](https://epa.oszk.hu/03900/03971/00195/pdf/EPA03971_konyvtaros_1976_05_263-266.pdf) Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Markó, L. (2007, főszerk.). *Új magyar életrajzi lexikon*. Magyar Könyvklub. 6. köt.
- Marland, M. (1981, szerk.). *Information skills in the secondary curriculum. The recommendation of a working group sponsored by British Library and Schools Council*. Methuen Education. (School Council Curriculum Bulletin 9.)
- Pogány, Gy. (2016). A könyvtári állomány politikai célú megtisztítása, selejtezése 1945 után. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 25(4), 9–35. [http://epa.oszk.hu/01300/01367/00277/pdf/EPA01367\\_3K\\_2016\\_04\\_009-035.pdf](http://epa.oszk.hu/01300/01367/00277/pdf/EPA01367_3K_2016_04_009-035.pdf) Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Rácz, A. (1959). *Gyermekkönyvtáraink helyzete*. Országos Széchényi Könyvtár. (Különlenyomat a Magyar Könyvszemléből) <https://mek.oszk.hu/19900/19963/19963.pdf> Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Sinkovics, I. (1968). V. Waldapfel Eszter (1906–1968). *Magyar Könyvszemle*, 84(3), 272–273. [https://epa.oszk.hu/00000/00021/00272/pdf/MKSZ\\_EPA00021\\_1968\\_84\\_03\\_272-286.pdf](https://epa.oszk.hu/00000/00021/00272/pdf/MKSZ_EPA00021_1968_84_03_272-286.pdf) Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Sipos, A. M. (2007). Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában. Könyvindexek 1949–1950. *Könyvtári Figyelő*, 17[53](4), 684–712. Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Suppné Tarnay, Gy. (2019). Vissza emlékezések hajdani könyvtárainra. *Könyv és Nevelés*, 19(3–4), 7–11. [https://olvasas.opkm.hu/portal/felso\\_menusor/konyv\\_es\\_nevelis/visszaemlekezések\\_egykori\\_konyvtaraimra](https://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_nevelis/visszaemlekezések_egykori_konyvtaraimra) Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.
- Tölgyesi, J. (2007, szerk.). Kelemen Elemér bibliográfia. Veszprém Megyei Neveléstörténet [sic!] Társaság
- Ugrin, G. (2000). Könyvtárpedagógia. *Iskolakultúra*, 10(4), 60–67. [http://real.mtak.hu/61416/1/EPA00011\\_iskolakultura\\_2000\\_04\\_060-067.pdf](http://real.mtak.hu/61416/1/EPA00011_iskolakultura_2000_04_060-067.pdf) Utolsó letöltés: 2022. 12. 14.

### Absztrakt

Kelemen Elemér (1937–2022) legismertebb munkái a neveléstörténetet tárgyalják. Fő kutatási területe: a magyar oktatáspolitikát a 19. és 20. században. Tudományos pályájának meghatározó részében foglalkozott az iskolai könyvtárakkal, a könyvtári oktatás és a bibliográfiai-szakirodalmi ismeretek témájával is. A tanulmány be kívánja mutatni az e területen elért eredményeit és kapcsolódását az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumhoz (OPKM). A témák kutatásával az 1960-as években kezdett foglalkozni, és egészen az 1990-es évekig jelentetett meg tudományos közleményeket. Az 1950-es években az ország kommunista vezetése a magyar könyvtárak, köztük az iskolai könyvtárak állományát milliós nagyságrendben zúzatta be. Az 1960-as években zajlott a könyvtárak működőképessé tétele és új intézményi struktúra kialakítása. Az 1970-es években a pedagógusoktól elvárták, hogy ne csak a tankönyvet használják az oktatásban, és bekerült a tantervbe a könyvtárhasználat tanítása. Az 1980-as években átfogó elképzelések születtek az iskolai könyvtárak fejlesztéséről, de a tervezetekből hiányzott a kritikai gondolkodás kialakítása. Az iskolai könyvtárak fejlesztésében az OPKM-nek az 1950-es évek vége óta meghatározó szerepe volt. Kelemen a kutató és fejlesztő munkába az 1960-as években kapcsolódott be. Úgy ítélte meg, hogy 1960-tól 1990-ig Magyarországon egy kényszerű és ellentmondásos modernizációs folyamat ment végbe, mely követni akarta a nyugati változásokat, de sajátos keleti módon, ezért az nem lehetett sikeres. Kelemen kulcsfontosságúnak tartotta, hogy a képzésből olyan pedagógusok kerüljenek ki, akik hatékonyan tudnak keresni az könyvtárban, és eredményesen képesek a szakirodalmat felhasználni. Amikor 1990-ben az OPKM főigazgatója lett, az intézmény megújításnak két fő területét támogatta: az egyik a magyar neveléstörténeti kutatások, a másik az országos pedagógiai információs rendszer kiépítése.

**Kulcsszavak:** iskolai könyvtárak, könyvtárfejlesztés, könyvtári ismeretek oktatása, szakirodalmi és bibliográfiai ismeretek, Magyarország, Kelemen Elemér (1937–2022)